

**CUMHURİYETTEN GÜNÜMÜZE İNSAN HAKLARI VE DEMOKRASİ
KAVRAMLARI AÇISINDAN SOSYAL BİLGİLER DERSİ EĞİTİM
PROGRAMININ İNCELENMESİ**

Arş. Gör. Erol KOÇOĞLU

Dicle Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Diyarbakır, erolakademi@gmail.com

Özet

İlköğretim Sosyal Bilgiler Öğretim Programları Türkiye’de II. Meşrutiyetten beri uygulanmaktadır. İnsan Hakları ve Demokrasi kavramı açısından Cumhuriyet’ten günümüze Sosyal Bilgiler Eğitim programlarının incelenmesi konulu bu çalışmada, II. Meşrutiyetten günümüze kadar yayımlanmış olan ilköğretim, ortaokul ve ilköğretim okulu sosyal bilgiler programları müfredatlarındaki insan hakları ve demokrasi kavramlarının taşıdığı ilkeler ve bu kavramların müfredatlardaki konumu ile alakalı gelişim süreci kronolojik olarak sosyal bilgiler eğitim programları çerçevesinde incelenmiştir. Bu nedenle çalışmada, tarama modeli içinde yer alan tarihsel yöntem kullanılmıştır.

Araştırmada tarihsel yöntem kullanıldığından veri kaynakları olarak, 1908’den günümüze kadar yayınlanan ilköğretim sosyal bilgiler müfredatlarının tamamında insan hakları ve demokrasi konularına içeriksel olarak yer verilmiştir; fakat ilkesel olarak müfredatlarda değişiklikler gözle çarpmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İnsan Hakları, Demokrasi, Müfredat, Eğitim Programı, Sosyal Bilgiler

**FROM REPUBLIC TO PRESENT, THE INVESTIGATION OF SOCIAL STUDIES
EDUCATION PROGRAM IN TERMS OF HUMAN RIGHTS AND DEMOCRACY
CONCEPTS**

Abstract

Turkey II. Primary constitutional monarchy that has been applied to Present Concepts of Human Rights and Democracy in Social Science Education Programs The course of this research by the Curriculum programs, II. Constitutional monarchy that was released to the present elementary school, middle school and elementary school social studies programs carried by the concepts of human rights and democracy location of these concepts and principles relevant to the development process were examined in chronological order. This study, therefore, the historical method used in the screening model.

Historical research methods used, data sources, since 1908 Elementary social studies curriculum to all human rights and democracy published in contextual issues are included in, but it stands out, in principle, changes in curricula.

Key Words: Human Rights, Democracy, Curriculum, Education Program, Social Science

1. GİRİŞ

Sosyal bilgiler; sosyal ve insanla ilgili diğer bilimlerin içerik ve yöntemlerinden yararlanarak, insanın fiziksel ve sosyal çevresiyle etkileşimini zaman boyutu içinde disiplinler arası bir yaklaşımla ele alan ve küreselleşen bir dünyada yaşamla ilgili temel demokratik değerlerle donatılmış, düşünen ve becerili demokratik vatandaşlar yetiştirmeyi amaçlayan bir çalışma alanıdır (Erden, Tarihsiz:17).

Bu çalışma alanı, bünyesinde barındırdığı farklı disiplinlerin kazanımlarını öğrencilere aktarmayı hedeflemekte ve gerek sözel, gerekse sayısal pek çok bilgiyi içermektedir. Sosyal Bilgilerin bünyesinde barındırdığı disiplin alanlarından biri de vatandaşlık eğitimidir. Vatandaşlık eğitiminde amaç öncelikle bireyin insan haklarına saygılı ve demokratik bir düşünce tarzını benimsemesidir. Buradan hareketle Sosyal bilgilerin en önemli konularından biri olan insan hakları ve demokrasi kavramları tarihsel anlamda müfredat programlarında sürekli yer bulmuştur; ancak bazı programlarda üzerinde çok durulurken bazı programlarda sadece değinilip geçildiği göze çarpmaktadır. Bu durum üzerinde ülkenin siyasal rejimi, anayasası, ekonomik durumu vb. birçok faktör etkilidir.

Günümüz Türkiye'sinde insan hakları ve demokrasi kavramları yadsınamayacak kadar önemli bir yer tutmaktadır. Bu nedenle insan haklarına ve demokrasiye gereken değeri veren vatandaşların yetiştirilmesi gerekmektedir. Bu eğitimin verilebileceği en uygun yer ve mekân, kuşkusuz ilköğretim okullarıdır. Bu araştırma bu nedenle büyük bir önem arz etmektedir. Bu araştırmada, geçmişten günümüze kadar yayımlanmış olan ilkokul, ortaokul ve ilköğretim okulu sosyal bilgiler öğretim programları, insan hakları ve demokrasi kavramlarının ışığında incelenerek tarihî seyir içinde belirtilmeye çalışılmıştır.

İnsan hakları, renk, dil, din, cinsiyet, ırk farkı gözetmeksizin, her insanın, insan olması dolayısıyla sahip olması gereken, evrensel haklardır. Bu yüzden bu hakların korunmasını ve saygı duyulmasını sağlamak için, bilgilenmeyi ve duyarlılığı sağlayacak bir eğitimin verilmesi gerekir. İnsan hakları eğitiminin öneminin anlaşılması ile birlikte, bu eğitimde hangi yaklaşımın benimseneceği tartışmaları da başlamıştır. Örneğin, bazı bilim adamları disiplinler arası yaklaşımın en uygun yaklaşım olacağını savunmuşlardır (Green,1965:414-422). Bazıları ise, insan haklarının, en iyi, ulusal, karşılaştırmalı ve uluslar arası yaklaşımların bir sentezi yapılarak öğretilebileceği savunmuşlardır (Erden,Tarihsiz:19). Ancak, hangi yaklaşım seçilirse seçilsin, insan hakları eğitiminin başarısı büyük ölçüde öğretmenin niteliğine, okul ve sınıf ortamına, seçilen yöntem ve materyale bağlıdır.

İnsan hakları; toplumda eşitliğin, demokrasinin, insan onurunun ve özgürlüğün teminat altına alınmasını öngören haklardır. Bu haklar, insanlara doğuştan verilir ve kayıtsız şartsız tüm insanlar için geçerlidir. İnsan hakları, bugüne kadar zorlu ve önemli aşamalardan geçmiş ve gerek uluslararası sözleşmeler gerekse uygulamalar açısından ciddi ilerlemeler kaydedilmiştir. Buna

rağmen insan hakları ihlalleri dikkate değer bir ölçüde varlığını korumaktadır. Bu ihlalleri önleme yönünde yasal girişimler ve denetim mekanizmaları kuşkusuz önemlidir ancak bugüne kadar olan uygulamalarda görülmektedir ki; yasal düzenlemeler tek başına sorunu çözmektedir. Bu bağlamda bir insan hakları kültürü oluşturmanın ve ihlalleri önlemenin asıl yolu demokratik, çağdaş bir hukuk devleti oluşturmaktır. Bunu başarmak için en ideal araç ise insan hakları eğitimidir. Bu çalışma, insan hakları ve demokrasi kavramlarının müfredat programlarındaki tarihi seyirini, insan hakları eğitimi hakkında bilgi sunmayı ve bu bilgiyi Türkiye’deki durum çerçevesinde tartışmayı amaçlamıştır.

2. TÜRKİYE’DE PROGRAGRAM GELİŞTİRMENİN TARİHÇESİ

II. Meşrutiyet dönemi, Türk eğitim sisteminde, ilköğretimde mevcut olan problemlerin iyice hissedildiği bir dönemdir. İlk kurulduklarında orta öğretime dahil olan “rüştiye” okulları da bu dönemde tamamen ilköğretim içinde yer almıştır (Ergün, 1996: 97). II. Meşrutiyetin ilan edildiği yıl içinde ve sadece o sene uygulanması düşünülen, eksiklerle dolu bir program yayımlandı. Bu program 1913 yılına kadar yürürlükte kaldı. İlkokulların rüştiyeler ile birleştirilmesi 1913 yılında yayımlanan “Tedrisat-ı İbtidaiyye Kanun-ı Muvakkat” (Geçici ilköğretim Kanunu) ile oldu. Aynı yıl yayımlanan “Mekatib-i İbadaiyye Ders Müfredatı” (İlkokulların Ders Müfredatı) ile de bu birleştirme işleminin program boyutu gerçekleştirilmiş oldu (Demirel,1997).

1329 (1913) tarihli “Mekatib-i İbtidaiyye Ders Müfredatı” (İlkokulların Ders Müfredatı) 1924 yılına kadar yürürlükte kaldı. 1924 yılında Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk programı yayımlandı. Bu program ile ilkokul ve ortaokul birbirinden ayrıldı ve 1997 yılında hayata geçirilen sekiz yıllık ilköğretim uygulamasına kadar bu ayrılık devam etti. 1913 yılından günümüze birçok ilkokul, ortaokul ve ilköğretim okulu ders programı yayımlanmıştır.

Türk eğitim sisteminin öngördüğü eğitim programı üç boyutlu bir nitelik taşımaktadır. Birinci boyut bireysel ve toplumsal varlığın devamı ve gelişmesi için zorunlu olan temel bilinci bireylerde oluşturmaktır. İkinci boyut, bireylerde ekonomik yaşam için gerekli bilgi ve becerileri kazandırmakla ilgilidir. Üçüncü boyut ise eğitim etkinliklerinde çevresel, ulusal ve evrensel gereksinim ve koşullara uygunlukla ilgili boyuttur (Alkan, 1998: 56). Bu kısımda 1329 (1913) yılında yayımlanan program, başlangıç noktası kabul edilerek; ulaşılabilen ilkokul, ortaokul ve ilköğretim okulu müfredatlarındaki insan hakları ve demokrasi kavramları Sosyal bilgiler veya bilimler ile ilgili konularda yer alıp almadıkları incelenmiştir.

3. İLKÖĞRETİM PROGRAMLARI

İlköğretim programları, milli eğitimin amaçları, ilköğretimin amaçları, ilköğretimin eğitim ve öğretim ilkeleri ile birlikte ilköğrenim çağındaki çocukların beden ve ruh gelişimi göz önünde tutularak onlara kazandırılacak bilgileri, becerileri, doğru alışkanlıkları ve okul çalışmalarında takip edilecek yolları gösterir (Doğan, 2001: 7).

Araştırmanın başlangıç noktasını 1329 (1913) tarihli “Mekatib-i İbtidaiyye Ders Müfredatı” (İlkokulların Ders Müfredatı) oluşturmaktadır. Bu nedenle bu tarihten sonra yayımlanmış olan 1338 (1922), 1340 (1924), 1926, 1936, 1948, 1962

ve 1968 tarihli İlkokul Programları; 1340 (1924), 1927, 1931 –1932, 1937, 1938, 1949, 1970–1971 ve 1995 tarihli ortaokul programları ile 1998, 2002 ve 2007 tarihli ilköğretim programlarında insan hakları ve demokrasi kavramlarının yeri ve öğretimi incelenmiştir.

4.CUMHURİYETTEN GÜNÜMÜZE İNSAN HAKLARI VE DEMOKRASİ KAVRAMI AÇISINDAN SOSYAL BİLGİLER EĞİTİM PROGRAMININ İNCELENMESİ

1329 (1913) Tarihli Mekatib-i İbtidaiyye (İlkokullar) Ders Müfredatında insan hakları ve demokrasi kavramları pek gözetilmemiştir. Belki de bir ilk sayılacak olan bu programda yeni bir eğitim öğretim sistemi oluşturulmaya çalışılmıştır. Ayrıca birleştirilmiş sınıf uygulaması ve kız-erkek çocuklarının ayrı ayrı sınıflarda okutulması, insan hakları ve demokrasi kavramlarıyla pek bağdaşmamaktadır. Bunun en önemli nedeni çocukların okul veya sınıf seçme şanslarının olmamasıdır. Ancak buna rağmen bu müfredat, yüzyıllardır devam eden müfredat karışıklığını, milli eğitim anlayışsızlığını, öğretim tekniği yoksunluğunu gidermek için yapılmış çok önemli bir programdır. Ayrıca İttihad ve Terakki yönetiminin eğitime verdiği önemi kanıtlayan bir vesika niteliğindedir. 11 yıl uygulamada kalmasına rağmen bu programın etkileri 1950’li yıllara kadar devam etmiştir. 1338 (1922) tarihli İlk, Orta Tedrisat Mektepleri Müfredatı bir ara program olarak nitelendirilmektedir. Ayrıca zorunlu eğitim ile ilgili yapılan açıklama bu programla gelen sistemin yürümediğini göstermektedir. Programda insan hakları ve demokrasi kavramlarına yönelik herhangi bir içerik mevcut değildir. Getirmiş olduğu tek kolaylık ise konu listelerinin daha basit ve kolay olmasıdır.

1340 (1924) Tarihli İlk Mekteplerin Müfredat Programı (Proje Program) daha önceki müfredatların yeni kurulan devletin ihtiyaçlarını karşılamayacak bir durumda olduğu ve vatandaş eğitimine uygun olmadığı için hazırlanmıştır. Ayrıca eğitimin yayılmasını sağlamak amacıyla ilkokullar bu dönemde ücretsiz hale getirilmiştir. Bu müfredatta eğitim ile ilgili bazı ilkeler belirtilmiştir. Bunlar:

- Serbest disiplin ve çocukların okul hayatına sorumlulukla katılma ilkesi;
- Ahlaki ve toplumsal alışkanlıkların kazandırılması ilkesi;
- Mahalli bilgilerin verilmesi ilkesi;
- Yakından uzağa ilkesi;
- Misallerden kaidelere gitme ilkesi;
- Öğrenci gözlem ve incelemelerine önem verilmesi ilkesi, şeklinde sıralanmaktadır.

Yine bu programda haftalık ders saatleri düşürülmüş, ders süreleri kısaltılmış ve uzun süren teneffüs araları kısaltılarak eğitimde düzenlemeye gidilmiştir. Buna ilaveten uygun görülmeyen 3 ders, programdan çıkarılmıştır.

1926 tarihli ilk mekteplerin müfredat programı Dewey’in “Hayat Bilgisi, Toplu Öğretim ve İş Okulu” kavramlarından yola çıkılarak hazırlanmıştır. Burada toplu öğretim “Asılları ve amaçları aynı olan konu ve etkinlikleri (dersleri) bir eksen etrafında birleştirmek suretiyle sayıların azaltılarak, gerek konuların kendi

Cumhuriyetten Günümüze İnsan Hakları Ve Demokrasi Kavramları Açısından Sosyal Bilgiler Dersi Eğitim Programının İncelenmesi

aralarında ve gerekse bu konularla yaşadığımız hayat arasındaki doğal ilişki ve bağlantıları bozmadan, yan yana ve iç içe organik bir bütün halinde öğretip düzenlemek ve yürütmektir” (Güngördü ve Güngördü, 1966: 345) şeklinde tanımlamıştır. Programda yer alan Hayat Bilgisi dersinin en önemli hedefi “Mektebin bulunduğu köy ve kasaba ile civarının eşkal ve avarızını tetkik ettirilerek coğrafyaya ve yine aynı muhit dahilinde bulunan meşhur binalarla abideler ve onlarla alakadar tarihi şahıslar hakkında malumat verilerek tarihe bir hazırlık yapmak”tır (İMMP, 1926: 8). Programın getirmiş olduğu ilkeler ve metotlar ise şunlardır:

- Fırsat öğretimi ilkesi;
- Çocukların ilgilerinden hareket etme ilkesi;
- Yakından uzağa ilkesi;
- Gözlem ve inceleme metodu;
- Küme çalışması;
- İlk okuma yazmada muhtelit usul (karma metot) olmak üzere altı tanedir.

Bu müfredat programında da insan hakları ve demokrasi kavramlarına pek değinilmemesine rağmen eğitime getirmiş olduğu fırsat öğrenimi ve öğretimi ilkesiyle demokrasi ve insan haklarına yer verildiğini kapalı da olsa anlamak mümkündür.

1936 tarihli ilkokul programı daha önceki programın eksiklikleri dikkate alınarak yeniden tasarlanmıştır. Bu program Türk devriminin gün geçtikçe artan ihtiyaçları da dikkate alınarak hazırlanmıştır. Bu programda şu ilkelere yer verilmiştir:

- Milli terbiye ilkesi;
- Okulun bir topluluk (cemiyet) olarak kabul edilmesi;
- İş ve faaliyet ilkesi;
- Bilimsel yaklaşım ilkesi (problem çözme ilkesi);
- Çocukların ilgilerinden hareket etme ilkesi;
- Seviyeye uygun bilgi verilmesi ilkesi;
- Bireysel farklılıkların dikkate alınması ilkesi;
- Yakın yurt ve yakın zaman ilkesi;
- Pratik ve yararlı bilgilerin verilmesi ilkesi;
- Ulusal ekonomi ilkesi;
- Toplu tedris (öğretim) ilkesi;
- Ahlak eğitimi ilkesi;
- Boş zamanları iyi kullanma ilkesi;
- Mahallilik ilkeleridir.

Bu tarihli programda cemiyet kavramının eğitim programında yer alması, bireysel farklılıklara saygı ilkesi, özgür düşünce ve bilimsel yaklaşım ilkeleri programda yer alarak demokrasi ve insan hakları kavramlarının birer gölgesi niteliğinde programda yer almıştır.

1948 tarihli ilkokul programında köy ve şehir programlarının birbirinden ayrı olmasının sakıncaları yapılan anketlerle belirlenmiş, anket sonuçları göz önüne alınarak bu programlar birleştirilmiştir. Oluşturulan bu yeni programda milli eğitimin amaçları toplumsal, kişisel, insanlık münasebetleri ve ekonomik hayat bakımından olmak üzere dört başlıkta toplanmıştır. Bu amaçlardaki esaslardan bazılarının gerçekleştirilmesi işi, ilkokuldan daha ileri eğitim kurumlarının alanına girmekle beraber ilkokulda öğrenciler hemen hemen bütün amaçların elde edilmesine yarayacak küçük tecrübeleri yaşamak fırsatını bulacaklardır (İlkokul Programı, 1948: 2). Ayrıca bu programda bir önceki programın ilkelerine ek olarak okulda uygun çevre yaratılması ve okul-aile işbirliği ilkeleri eklenmiştir. Öğrenciler arasındaki toplumsal, kişisel ve insanlık münasebetlerinin önemine değinerek insan hakları ve demokrasiye programda üstü kapalı vurgu yapılmıştır.

1949 tarihli ortaokul programında da milli eğitimin amaçları aynen benimsenmiştir. Programda hazırlanan üç saatlik serbest çalışma zamanı, öğrencilerin her birinin ihtiyaç ve noksanları göz önünde tutularak gruplar halinde kitaplıkta, laboratuvarında, iş atölyesinde, okulun uygulama bahçesinde ve sınıflarda yetiştirici ve tamamlayıcı çalışmalara ayrılacaktır (Ortaokul Programı, 1949: 39). Ayrıca şu ilkelere yer verilmiştir:

- Ortaokul milli bir eğitim kurumudur.
- Okul gerçek bir topluluktur.
- Okul, öğrenene geniş ölçüde etkinlik, iş ve yaratma imkânları sağlayan canlı bir çevre olmalıdır.
- Okulda pratik bilgilere ve becerilere önem verilmelidir.
- Okulun bütün çalışmalarında tutum, milli kaynakları koruma ve ulusal ekonomi kavrayış ve duyusu önemli bir yer tutmalıdır.
- Okul, öğrencilere metotlu ve verimli çalışma yollarını öğretecek; onları tenkidi düşünmeye sevk edecek; gündelik hayatta hareketlerini düşünerek ve muhakeme ederek düzenlemeyi onlarda bir alışkanlık haline getirecektir.
- Okul ile aile arasında sıkı bir iş birliği sağlanmalıdır.
- Okul, öğrencilere fikirlerini ve duygularını türlü yollarla ifade etme imkânlarını vermelidir.
- Öğrencileri bir konuya, bir faaliyete ilgilendirmek için onların yöntemlerinden faydalanılmalıdır.
- Ahlak eğitiminde muvaffak olmak için öğrencilere soyut ahlak kuralları bellemekten ziyade onların yaşayışlarının ahlaki olmasını sağlamaya çalışmalıdır.

Cumhuriyetten Günümüze İnsan Hakları Ve Demokrasi Kavramları Açısından Sosyal Bilgiler Dersi Eğitim Programının İncelenmesi

- Okul, öğrencilerde güzel şeylere karşı sevgi ve bağlılık uyandırmalı; onlara kendi yaşlarına göre her şeyde ve her yerde güzeli, iyiyi, doğruyu arayıp bulma ve değerlendirme alışkanlık ve iktidarını kazandırmalıdır.
- Okul, öğrencilere boş zamanlarını iyi bir şekilde kullanma alışkanlığını kazandırmalıdır.
- Okul, hayata sıkı sıkıya bağlanmalıdır.
- Öğrenim konuları dağınık dallar ve parça parça bilgiler halinde değil, birbirleriyle sıkı ilgisi ve hayatla yakın münasebeti bulunan üniteler halinde işlenmelidir.
- Okul her öğrenciye kendi yetenekleri sınırı içinde en yüksek başarıya götürecek kılavuzluğu yapmalıdır.

Bu programın, genel ilkelerine bakıldığında bundan önceki hazırlanan sosyal bilgiler programlarına nazaran insan hakları ve demokrasi kavramlarına daha çok önem verdiği ortaya çıkmaktadır. Özellikle öğrencilerin duygu ve düşüncelerini türlü yollarla ifade etme imkânına kavuşmaları demokrasinin vazgeçilmez öğelerinden olan düşünce özgürlüğünün eğitim ve öğretim programlarında yer almaya başladığını ortaya koymaktadır. Sevgi ve saygı ilkesinin ayrıca bu programda yer alması insana veya bireye gösterilen saygının ve verilen değerın önemini ortaya koymaktadır.

1962 tarihli ilkököl programı taslağı Türkiye'deki program geliştirme çalışmalarında çok önemli bir yere sahiptir. Bu programda milli eğitim ülküsü; "Türk milletinin bütün bireylerini kaderde, kıvançta ve tasada ortak, bölünmez bir bütün halinde milli bilinç etrafında toplamak; milli, ahlaki, insani üstün değerlerini geliştirmek; milletimizi hür düşüncenin sosyal zihniyetlerle demokratik düzenin hâkim olduğu, kişisel teşebbüse ve toplum sorumluluğuna değer veren bir anlayış içinde bilgi, teknik, güzel sanatlar ve ekonomi bakımından çağdaş uygarlığın yapıcı, yaratıcı, seçkin bir ortağı halinde getirmektir" (İlkököl Programı Taslağı, 1962: 11). Ayrıca bu programda eğitimin amaçları da ayrıntılı bir şekilde belirtilmiştir. Bunlar:

Kişisel Bakımdan;

- Sağlığını koruyucu gerekli tedbirleri benimsemiş, gerekli sağlık ve temizlik alışkanlıklarını kazanmıştır.
- Kazalara karşı uyanık ve tedbirdir.
- Çevresindeki bütün canlı ve cansız varlıklara değer verir, onları sever ve korumaya çalışır.
- Okuma, yazma ve hesaplama gibi temel becerileri kavramıştır.
- Öğrenme merak ve hevesini geliştirmiştir.
- Doğru hüküm verme ve bilimsel düşünme yollarını öğrenmiştir.
- Yurdunu sever, onu tanımaya ve tanıtmaya çalışır; yurda hizmet duygusu gelişmiştir.

- Görev ve sorumluluk duygusu gelişmiştir.
- Güzel şeylere, güzel sanatlara karşı ilgi ve hayranlık duyar.
- Boş zamanlarını iyi kullanmada anlayış ve görüş kazanmıştır.
- Başarılı olduğu zaman aşırı övünmelerden sakınır; başarısızlık karşısında ümitsizliğe kapılmamaya çalışır.

İnsanlık Münasebetleri Bakımından;

- İyi bir aile hayatının dayandığı temel ilkeleri kavramış, payına düşen görev ve sorumluluklarını öğrenmiş ve benimsemiştir.
- Başkaları ile beraber yaşamayı ve beraber çalışmayı öğrenmiştir.

Ekonomik Hayat Bakımından;

- İnsan gücünün ve tabiat kaynaklarının, çevrenin ve yurdun kalkınmasındaki etkilerini kavramıştır. Yaptığı her işi dikkatli, özenli, düzgün ve temiz yapar, baştan savmacılıktan sakınır. Kendi eşyasını, okulunu, onun eşya ve araçlarını, milli eserleri dikkatli ve özenli kullanmaya, iyi korumaya çalışır.
- Toplumun bağımsız ve etkin bir üyesi olabilmesi için çalışmanın, iyi bir üretmen olmanın ve geçimini sağlamanın gerekliliğine inanmıştır.
- İyi bir yoğaltman(üretici) olmanın memleket ekonomisindeki önemini kavramıştır

Toplumsal Hayat Bakımından;

- Şerefli bir tarihe sahip büyük bir milletin evladı olmanın gururunu duyar.
- Toplumların ilerleme ve yükselmesinde bilim ve tekniğin önemini kavramıştır.
- Memleketin yakın ve uzak komşu memleketler ve dünya milletleri ile olan münasebetleri hakkında uygun bir bilgi kazanmıştır (İlkokul Programı Taslağı, 1962:14–20).

Ayrıca programın ilkeleri de şu şekilde belirtilmiştir:

- Demokrasi ilkesi,
- Bireysel farklılık ilkesi,
- Çocukların ihtiyaçlarına uygun davranma ilkesi,
- Hayatilik ve mahallilik ilkesi,
- Değerlendirme ilkesi,
- Yapararak-yaşayarak öğrenme ilkesi,
- Milli ve manevi değerlerin kazandırılması ilkesi,
- Okul-aile işbirliği ilkesi,
- Okul-toplum ilişkisi ilkesi,

Cumhuriyetten Günümüze İnsan Hakları Ve Demokrasi Kavramları Açısından Sosyal Bilgiler Dersi Eğitim Programının İncelenmesi

- Yakın çevre ve yakın zaman ilkesi,
- Planlı çalışma ilkesi,
- Rehberlik ilkesi,
- Özel eğitim ilkesi,

Programda bu ilkelere ek olarak çocuk gelişimi ile ilgi verilen ilkeler:

- Çocuğun büyümesi ve gelişmesi süreklidir. Çocuğun güç, yetenek, ilgi ve ihtiyaçları devamlı olarak değişir ve gelişir.
- Çocuk bir bütün olarak gelişir.
- Çocuk tabii ve toplumsal bir ortamın içinde gelişir.
- Her yaşantı, her çocuk için ayrı manalar taşır. Her öğrenme tecrübesi, farklı çocuklar için farklı manalar taşır. Bu manayı tayin eden etkenler çocuğun gayeleri, olgunluk seviyesi ve geçmiş hayat tecrübeleridir.
- Çocuklar başkalarının istediklerini değil, ilgi duydukları şeyleri öğrenirler.

Bu programın genel yapısına bakıldığında insan hakları ve demokrasi adına bir eğitim programında olması gereken her şeye vurgu yapılmıştır. Bundan önceki programlardan içerik ve ilkesel olarak daha insancıl ve demokratiktir. Bu durumun ortaya çıkmasında Türkiye Cumhuriyeti'nin en kapsamlı olan, 1961 anayasasının katkısı yadsınamaz.

1968 tarihli ilkökul programı geliştirilmiş bir taslak program olarak hazırlanmıştır. Bu programda milli eğitimin amaçları aynen yer almıştır. İlkeler ise şu şekilde düzenlenmiştir:

- Millilik ilkesi,
- İlkokulun bir topluluk olarak kabul edilmesi,
- İlkokulun kültürel gelişme ve eğitim merkezi olarak görülmesi,
- Öğrencilerin temel ihtiyaçlarının karşılanması ilkesi,
- Bireysel farklılıkların dikkate alınması ilkesi,
- Çocukların sürekli olarak, bir bütün halinde büyüme ve gelişme göstermesi,
- Bilimsel yaklaşım ilkesi (problem çözme ilkesi),
- Derslerin içerikleriyle amaçlar ve ilkeler arasında bağlantı kurulması ilkesi,
- Ahlaki ve manevi değerlerin kazandırılması ilkesi,
- Karşılıklı etkileşim ilkesi,
- Hayatilik ilkesi,
- Yakın zaman ve yakın çevre ilkesi,
- Çocukların ilgilerinden hareket edilmesi ilkesi,

- Yaparak-yaşayarak öğrenme ilkesi,
- Tutumluluğun kazandırılması ilkesi,
- Planlı ve programlı çalışma ilkesi,
- Rehberlik ilkesi,
- Değerlendirme ilkesi,
- Okul-aile işbirliği ilkesi,
- Özel eğitim ilkesi,
- Toplu öğretim ilkesi,

1968 tarihli program insan hakları ve demokrasi kavramları açısından bakıldığında 1962 tarihli programın genişletilmiş ve bilimselleştirilmiş halidir. Burada ilkesel olarak bakıldığında araştırmamızın odak noktalarından birisi olan insan hakları ve demokrasi kavramlarının öğrencilere aktarılırken kullanılan yöntemin öğrenci katılımına dayanması gerektiği idi. Öğrenci katılımının, yaparak yaşayarak öğrenmenin, hayatilik ilkesinin eğitim ve öğretim programında yer aldığını görmekteyiz. Bu ilkelerin yer alması insan hakları ve demokrasi kavramları gibi teorik bilginin aktarılmasından ibaret olan konuların öğrenci katılımıyla daha kolay kavratıldığı aynı zamanda öğrenci tarafından daha iyi kavrandığı da ortaya çıkmaktadır.

1998 tarihli ilköğretim okulu sosyal bilgiler dersi öğretim programı “Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi Programı” çerçevesinde düzenlenerek yapılandırılmıştır. 1340 (1924), 1927, 1931–1932, 1937, 1938, 1970–1971, 1995 tarihli ortaokul programlarındaki değişimler ve gelişmelerde insan hakları ve demokrasi kavramlarının açılımlarına ilişkin yeni bir değişiklik ya da düzenleme bulunmamaktadır. Bu programlar insan hakları ve demokrasi kavramlarına ilişkin açılımlarını daha çok ilköğretim okullarından almıştır.

5.İNSAN HAKLARI VE TEMEL HAKLAR

5.1.Kavramsal Açıklama

İnsan hakları, kavram olarak çok boyutlu bir yapıya sahip olduğu kadar, anlam ve içerik yönünden de çok zengindir (Çeçen, 2000). İnsan hakları, bütün insanların, dil, din, ırk, cinsiyet, ekonomik ve sosyal konum vb. durumları nedeniyle hiçbir ayırım gözetilmeksizin, yalnızca insan oluşlarından dolayı, insanlık onurunun gereği olarak sahip oldukları hakların bütünüdür. İnsan hakları, gerçekleştirilmiş bir durumdan çok, varılmak istenen bir amacı, bir ideali belirler. İnsan haklarından söz etmek, insanın, hangi durumda ve hangi koşullar altında olursa olsun, sırf insan oluşu nedeniyle kazandığı değeri tanımak ve saymak demektir. İnsanın, yalnızca insan oluşu nedeniyle sahip olduğu ya da olması gereken hakları ifade etmek için insan hakları terimi yanında temel hak ve özgürlükler, kamu özgürlükleri kavramları da kullanılmaktadır. Çoğu zaman aynı anlamda kullanılan bu kavramlar arasında, bazı anlam farklılıkları bulunmaktadır. Bunlardan kapsamı en geniş olanı, insan haklarıdır. Çünkü insan hakları kavramı,

bütün insanlara tanınması gereken hakların tümünü, ideal haklar listesini ifade etmektedir. İnsan haklarının devlet tarafından anayasaya alınarak tanınmış olan bölümüne kamu özgürlükleri denilmektedir. Temel hak ve özgürlükler kavramı, konuşma dilinde insan haklarını, hukuki anlamda da kamu özgürlüklerini anlatmak için kullanılmaktadır (Soysal, 1979: 185).

Son dönemlerde uluslararası hukuktaki gelişmeler de dikkate alındığında, söz konusu üç kavramdan insan hakları (human rights) ifadesinin daha yaygın olarak benimsendiğini söyleyebiliriz.

5.2. İnsan Hakları Kavramının Doğuşu ve Gelişimi

İnsan haklarının siyasal bir öğreti olarak ortaya çıkışının düşünsel temelleri 17. yüzyıla rastlar. “Doğal Hukuk Kuramı”, insanın sırf insan olması nedeniyle, doğuştan bazı haklara ve özgürlüklere sahip olduğu ve devlet tarafından bunlara hiçbir şekilde dokunulamayacağı görüşünü ileri sürmüştür (Kapani, 1993: 215–221).

Doğal hukuka dayanan insan hakları öğretisi, birincisi “doğal hâl”, ikincisi de “toplum sözleşmesi” olmak üzere, iki temel varsayım üzerine kurulmuştur. Bu varsayımlara göre, insanlar toplum hayatına geçmeden önce, tam ve mutlak bir özgürlüğe sahip olarak, doğal hâlde yaşıyorlardı. Bu hâlde yaşarken, aralarında bir sözleşme yaparak ve bu arada, topluluğun kurulabilmesi ve yaşayabilmesi için ihtiyaç duyulan özgürlüklerin bir kısmından vazgeçerek siyasal topluluğu meydana getirdiler. Ancak bunu yaparken, doğal hâldeyken sahip oldukları hak ve özgürlüklerin en önemli olanlarını topluluğa devretmediler. Bunları siyasal topluluğun, yani devletin kuruluşundan sonra da korudular. Örneğin, insanlar doğal hâlde yaşarken, yaşama hakkına, düşünce özgürlüğüne, yargılama ve cezalandırma gibi hak ve özgürlüklere sahiptiler. Toplumsal yaşama geçtiklerinde ise yaşama hakkı ve düşünce özgürlüğü gibi hak ve özgürlüklerini koruyarak devlete devretmemişlerdir. O hâlde insanlar, devletten önce ve onun hukukundan üstün birtakım doğal haklara sahiptirler. Devlet de kendinden önce de var olan bu doğal hak ve özgürlüklere bağlı kalarak onlara saygı göstermek zorundadır.

Bu görüşleriyle doğal hukuk kuramı, insan hakları konusunda bir çığır açmıştır. Ancak temel dayanağı olan doğal hâl ve toplumsal sözleşme varsayımları zayıftır. Çünkü insanların, önceleri doğal hâli denilen bir devrede kendi başlarına yaşadıkları, sonradan bir araya gelerek aralarında bir sözleşme yaptıkları ve böylece toplum hayatına geçtikleri iddiası tarih, sosyoloji ve antropoloji bilimlerinde doğrulanmamıştır. Bu varsayımlar reddedilince, tamamen dayanaksız kalan “kişi hakları” yeni bir dayanak arayışına girmiş, bunu da Fransız İhtilali’nden sonra gelişen ve “Ferdietçi Kuram” adı verilen fikir akımı yapmıştır.

Ferdietçi Kuram’a göre her hakkın ve her türlü hukukun kaynağı insandır. Çünkü sosyal hayatta gerçek, özgür irade sahibi ve sorumlu varlık olarak sadece insan vardır; insanlar tarafından meydana getirilen devlet vb. kurumların kendilerine mahsus bir varlık ve hakları yoktur. Her siyasal topluluğun amacı insandır. Devletler, insanların ortak çıkarlarını gerçekleştirmek için kurulur. Her ferdin en önemli çıkarı ve hakkı da maddi ve manevi varlığını geliştirebilmektir. Bunu sağlamanın yolu da başkalarının hakkına dokunmamak ve her türlü sorumluluğu kendisine ait olmak üzere, bunu yapma hakkını kişilere tanımaktır.

Eğer devlet, kişilere bu hakkı tanımazsa, kendi varlığının ana nedenini yitirmiş ve yükümlülüğünü yerine getirmemiş olur. Ferdietçi görüş, insan hakları alanında, özellikle uygulama açısından önemli sonuçlar doğurmuştur. Fakat getirdiği bazı olumsuzluklar nedeniyle de esaslı eleştiriler almıştır. İnsan hakları konusunda ortaya atılan bütün bu görüşler benimsenerek, İngiltere, Amerika ve Fransa'da insan haklarına ilişkin çeşitli bildirimler yayımlanmıştır.

Avrupa ve dünya genelinde kişi hak ve özgürlüklerinin yayılmasında en büyük katkısı, kuşkusuz 1789 Fransız "İnsan ve Vatandaş Hakları Bildirisi" sağlamıştır. Bildiri, 18. yüzyıldaki ferdietçi anlayışın etkisiyle felsefi, siyasi, sosyolojik ve ekonomik bakımdan ferdietçi bir nitelik taşımaktadır. 1789 Bildirisinin de etkisiyle Batı Avrupa'da siyasi ve ekonomik liberalizm, ferdietçi doktrin ile şekillenmiştir.

Siyasi ve ekonomik liberalizme göre devletin, ekonomik alanda olduğu gibi, hak ve özgürlük alanında da müdahaleci olmaması gerekir. Çünkü bireyler eşittir ve bu eşitlikleri çerçevesinde hak ve özgürlüklerden de eşit olarak yararlanırlar. Ancak teoride doğru gibi görünen bu düşünce, gerçek hayat ile bağdaşmıyordu. Öncelikle, insanlar ekonomik yönden eşit değillerdi. Dolayısıyla devletin müdahale etmediği hak ve özgürlüklerden, gerçekte maddi bakımdan varlıklı küçük bir zümre faydalanabilmiştir. Bu dönem, devletin hiçbir şeye müdahale etmediği toplumda, güçlü olanların zayıfları ezdiği bir dönem olmuştur. İşte böyle bir ortamda, çeşitli bildirimlerde yayımlanan doğal hakların bir kısmını da kapsayan klasik hak ve özgürlüklere yeni hak ve özgürlükler de eklenerek, devletin müdahalede bulunması arayışlarına girilmiştir. Böylece insan hakları konusunda yeni bir aşamaya gelinmiştir. İnsan hakları alanında meydana gelen her yeni aşama ilköğretim programlarında günümüzde ise ilköğretim programlarında yer almaktadır.

6. DEMOKRASİ KAVRAMI VE DÜŞÜNCESİNİN GELİŞİMİ

6.1. Demokrasi Kavramı

Demokrasi, devlet yönetiminde, egemenlik haklarının halka ait olduğu düşüncesine dayanan bir siyasal sistemdir. Farklı kişiler ve farklı düşünce sistemleri tarafından ele alınarak ona çok farklı anlamlar kazandırılmıştır. Demokrasiyi yaşam biçimi olarak ele alanlardan, siyasal sistem olarak ele alanlara; ideoloji olarak değerlendirenlerden, özgürlüklerle eş anlamlı sayılara kadar çeşitli tanımlar ve yaklaşımlar ortaya konmuştur. Bu da değişik ülkelerde veya siyasal rejimlerde birbirinden ayrı demokrasi uygulamalarını gündeme getirmiştir. Batı ülkelerinde uygulanan demokrasiye çoğulcu demokrasi, sosyalist ülkelerde uygulananlara Marksist veya sosyalist demokrasi, Doğu Avrupa ülkelerindekilere halk demokrasileri, üçüncü dünya ülkelerindeki uygulamalara da az gelişmiş demokrasi gibi isimler takılmıştır. Bundan başka bazı siyasi liderlerin de kendi kurdukları rejimlere (demokrasi ile ilgisi olsun olmasın) demokrasi adını verdikleri görülmektedir. Örneğin Hitler, kendi rejimine gerçek demokrasi derken; Mussolini, merkezî otoriter demokrasi; Nasır, başkanlık demokrasisi; Sukarno, güdümlü demokrasi; Franco organik demokrasi; Eyüphan, temel demokrasi adını kullanmıştır. Mao bile tamamen karşıt bir çizgide kurduğu rejime, yeni demokrasi adını vermiştir. Yukarıdaki açıklamalardan anlaşıldığına göre, demokrasiye farklı ideolojik anlamlar yüklenmektedir. Bu da demokraside kavram kargaşasına neden olmaktadır. Bu kargaşa da en çok diktatörlerin işine yaramaktadır. Demokrasiyi bu

*Cumhuriyetten Günümüze İnsan Hakları Ve Demokrasi Kavramları Açısından Sosyal Bilgiler
Dersi Eğitim Programının İncelenmesi*

kargaşadan kurtarmak için, onu birer cümlelik tanımların dışında ve farklı şekillerde görülen uygulamaların üstünde ele almak gerekir. Çünkü demokrasi, bir tanıma sığdırılmayacak kadar soyut, uygulamalardan sonuç çıkarılmayacak kadar ideal bir kavramdır.

Herhangi bir rejime demokrasi sıfatının eklenmesiyle o rejim demokrasi olamaz. Bir toplumda demokrasinin gerçekleştirilebilmesi için bazı asgari koşulların bulunması gerekir.

Bunlar:

- Halkın yönetime geniş çapta katılması;
- Farklı düşüncelerin serbestçe ifade edilmesi ve bu düşüncelerin örgütlenebilmesine imkân tanınması;
- Çoğunluğun kararlarına toplumun uyması ve bunun yanında azınlık haklarının korunması;
- Temel hak ve özgürlüklerin güvence altında bulunmasıdır.

Demokrasi idealinin temelinde insan, hak, özgürlük, eşitlik, adalet gibi yüce kavramlar yatar. İnsanı hatırlayan, ona en fazla değeri veren, onu yücelten siyasi rejimlerden biri, demokrasi olmuştur. Demokrasinin asıl amacı, insanın özgürce gelişmesini ve yaşamasını sağlamaktır. Bunu ise dil, din ve ırk ayrımı gözetmeksizin herkes için ister. Bunun içindir ki demokrasi, insan haklarının gerçekleştirildiği bir düzeni temsil eder.

6.2. Demokrasi Düşüncesinin Gelişimi

Bugün evrensel bir anlam kazanmış olan demokrasinin ilk olarak ne zaman ve hangi ülkede ortaya çıktığını belirlemek oldukça zordur. Ancak, belli bir siyasal düzeni ifade eden sözcük olarak demokrasinin ilk kez antik (eski) Yunan'da ortaya çıkıp uygulandığı konusunda yaygın bir kanı bulunmaktadır (Saylan, 1998: 13).

Eski Yunanca'da "demos" sözcüğü halk, "krasi" (Kratos) sözcüğü ise iktidar ya da egemenlik anlamına gelmektedir. Buna göre Yunanca 'da "halkın egemenliği" anlamına gelen demokrasi, eski Yunan'da bir site (kent) devleti olan Atina'nın siyasal düzeni ya da rejimi olarak ortaya çıkmıştır, Milattan 5-6 yüzyıl önce Atina'nın, bütün yurttaşlarının katıldığı meclis ile yönetildiği ve bu çerçevede içinde bir halk yönetiminin uygulandığı bilinmektedir. Ancak tipik bir doğrudan demokrasi örneği olan bu uygulamayı fazla büyütmemek gerekir. Çünkü demokrasinin uygulandığı site halkının önemli bir bölümünü oluşturan ve eşya gibi alınıp satılan köleler ile yine büyük bir kalabalık oluşturan yabancıların ve kadınların yönetime katılma hakları yoktu. Üstelik o dönemin ünlü düşünürleri Eflatun ve Aristoteles'te, insana devlet içinde veya devlete karşı herhangi bir hak tanıyan ve demokrasinin üstünlüğünü savunan bir düşünceye de rastlanmaz. Eski çağda Roma'da da Atina demokrasisi örneği gibi olmasa bile demokrasi anlayışının uygulandığı görülür.

Roma, Atina gibi bir kent devleti değildi. Toprağı ve nüfusu daha büyüktü. Onun için, halk meclislerini toplamak mümkün değildi. Bununla birlikte Roma, Atina demokrasisinin bazı unsurlarını alarak kısa da olsa bir demokrasi dönemi yaşamıştır.

Milattan önce 1. yüzyılda Roma'da, aristokratlardan ya da soylulardan oluşan ve adına "senato" denilen bir meclis bulunuyordu. Devlet başkanını da bu meclis seçiyordu. Bir tür Cumhuriyet" modeli olan bu uygulamada, soyluların yönetime katılmasıyla kralın yetkileri sınırlanabiliyordu.

Roma dönemini izleyen Orta Çağda, siyasal bir sistem olarak demokrasinin gündemden çıktığı söylenebilir. Orta Çağda insana değer veren bir Hıristiyan felsefesinin doğmasına rağmen, dönemin feodal toplumsal yapısı ve kilisenin insanlar üzerindeki baskısı, demokrasi uygulamasına imkân vermemiştir. Bilindiği gibi feodal toplumsal sistemler, tarım ekonomisine dayalı olup üretim ve tüketim, kapalı üniteler içerisinde gerçekleşir. Bu düzende insan yaşamı ile ilgili her kural ya da düzenleme dinsel kaynaklıdır. Başka bir deyişle, toplumun sosyo-ekonomik ve politik düzeninin meşruiyetini din sağlamaktadır. Bu nedenle feodal toplumlarda herhangi bir özgürlük ve eşitlik anlayışı yoktur. Sadece dinsel kökenli olarak Tanrı'nın önünde eşitlik normu geçerlidir. Bunun dışında her bireyin, doğumundaki konumuna bağlı olarak belirli hakları ve statüleri vardır.

Böyle bir yapı içerisinde demokrasi düşüncesinin uygulanması mümkün değildir. Ancak 13. yüzyıldan itibaren feodal yapının yavaş yavaş değişmeye başladığı, aynı yüzyılda bazı düşünürler tarafından çağdaş demokrasinin bazı ilkelerinin tohumlarının atıldığı görülür. Bu konuda Saint Thomas ile Marsilius'un görüşleri oldukça önemlidir. Saint Thomas, iktidarın kaynağının ilahi olduğunu, ancak insanın da Tanrı tarafından kendisine bahşedilen akıl ile içinde bulunduğu koşullara uygun düzenleyici kurallar yapabileceğini belirtir. Marsilius ise "Barışın Savunucusu" adlı eserinde, demokrasi konusunda çok daha ileri görüşler ortaya atar. Marsilius, Saint Thomas'tan daha ileri gider ve kilise ile devletin birbirinden ayrılmasını savunarak devletin mutlak iktidarının sınırlandırılmasını ister. Marsilius, siyasi iktidarın halktan geldiğini, halkın bu iktidarı hiç kimseye devretmemiş olduğunu, doğrudan doğruya veya temsilcileri vasıtasıyla kanunların yapılışına katılması gerektiğini ve hür insanlardan kurulu bir topluluğun (devletin) ancak bu suretle meydana gelebileceğini açıklar.

Bu görüşlerin dışında 13. yüzyılın başlarında demokrasi adına bir başka önemli gelişme daha olur. 1215'te İngiltere'de, soylular baronlar topluluğu, krala, yetkilerini sınırlandıran Magna Carta adıyla Büyük Özgürlük Bildirgesi'ni imzalattırırılar. Diğer yandan aynı yüzyılda Avrupa'da, belli bir coğrafyada (İngiltere ve kuzeybatı Avrupa'da) feodal toplum düzeni değişmeye başlamıştır. Bu değişim kısaca "kapitalist dönüşüm" olarak tanımlanabilir. Giderek Avrupa'ya yayılan bu kapitalist dönüşüm, insan ve toplum yaşamının her alanında köklü ve kapsamlı bir değişim sağlamaya başlamıştır. Üretim yapısı, ekonomik ilişkiler ve bunun doğal sonucu olarak toplumsal katmanlar arasındaki bölüşüm kalıpları değişmiştir.

Toplumsal yapı değişimi, yeni tür toplumsal kategoriler, meslek ve uğraş türleri ortaya çıkarmıştır. Kültürel yapı değişmiş, bilim, teknoloji ve sanat alanında çok farklı yeni anlayışlar ve düzenlemeler ortaya çıkmıştır. Bunun sonucunda, bilim ve akıl, insan ve toplum yaşamında daha ağır basarken, toplumsal düzenleme ve kurallara da kaynaklık etmeye başlamıştır. Bu değişimle insanlık, Orta Çağın dine dayalı siyasal düşünüş biçiminden kurtularak, yaşamın her alanında aklın ve bilimin etkin olmaya başladığı yeni bir döneme girmiştir. Yeni Çağ denilen bu

*Cumhuriyetten Günümüze İnsan Hakları Ve Demokrasi Kavramları Açısından Sosyal Bilgiler
Dersi Eğitim Programının İncelenmesi*

dönem, siyasal kurumlaşma, iktidar ilişkileri ve kurumları ile siyasal meşruiyet anlayışlarını da bir değişim sürecine sokmuştur. Bu değişimi, siyasal güç kaynağının Tanrı'ya ait olduğu düşüncesinden, halka ait olduğu düşüncesine geçiş olarak özetlemek mümkündür. Bu da ilk tohumları Orta Çağın sonlarında ortaya atılan “doğal hukuk” anlayışının giderek kabul görüp üstün konuma geçmesinden başka bir şey değildir.

17. yüzyıldan itibaren sistemli bir şekilde savunulmaya başlanan; insanın sırf insan olması nedeniyle doğuştan bazı haklara ve özgürlüklere sahip olduğu, devletin bunlara dokunamayacağı görüşünden hareket ederek yola çıkan “doğal hukuk kuramı” ile insan ve onun özgürlüğünü ve mutluluğunu her şeyin üstünde tutan ferdiyetçi liberal görüşler demokrasinin gelişmesinde hayli etkili olmuştur. 17. yüzyılda bu görüşün ilk büyük siyasal düşünürü Thomas Hobbes olmakla birlikte, doğal hukuk kuramını, doğal toplumsal durum, doğal hukuk, doğal haklar ve aklın üstünlüğü gibi kavramlar üzerine en iyi şekilde inşa eden John Locke (1632-1704) olmuştur. Locke'u, ondan sonra yaşayan Montesquieu (1689-1755) ile J.J.Rousseau (1712-1778) gibi düşünürler izlemiştir(Uygun,1996:114-117).

Locke, insanların doğal durumda, mutlu ve uyumlu bir yaşam sürdürdüklerini düşünmektedir. İnsanı diğer canlılardan ayıran en büyük özelliği, onun tanrısal bir yetenek olan akla sahip olarak yaratılmış olmasıdır. Akıl sahibi insan, doğal haklarını ve ihtiyaçlarını gerçekleştirmek için diğer insanlarla beraber yaşamak zorunda olduğunun bilincine varmıştır. Bu nedenle insanlar, aralarında bir “sözleşme” yaparak toplumsal örgütlenmeyi ve devleti oluşturmuşlardır. Buna göre siyasal gücün kaynağı, kapsamı ve devlet kurumu, “sözleşme” kuramı ile açıklanmaktadır. Bu anlayışa göre siyasal gücün kökeninde sözleşme, başka bir ifadeyle “rıza” kavramı yatmaktadır. Devletin varlık nedeni ise yaşam ve sağlık hakları, özgürlük ve mülkiyet gibi temel hakları güvence altına almaktır. Devlet hiçbir şekilde bu haklara dokunmamalıdır.

Locke'dan kısa bir süre sonra yaşayan Fransız düşünürü Montesquieu, devletin gücü ile bireyin doğal haklarını karşılıklı uyum içinde bağdaştırmak için güçler ayrılığı ilkesini ortaya koymuştur. Varlık nedeni bireyin temel haklarını korumak olan devletin bu hakları ezmemesi için, devlet gücünün kullanımını yasama, yürütme ve yargı olmak üzere üçe ayırmıştır. Ferdiyetçi liberal temele dayanan söylemlerin geliştiği ve büyük etkinlik kazandığı 18. yüzyılda, temsili demokrasi düşüncesi ve kurumları da gelişmeye başlamış, bu yüzyılın sonunda temsili demokrasinin iki ana modeli en azından temel kurumsal yapıları ile ortaya çıkmıştır. Bunlardan biri, özellikle İngiltere'de gelişen parlamenter sistem, diğeri ise Amerika'da ortaya çıkan başkanlık sistemidir. İngiltere'de Magna Carta adıyla bilinen Büyük Özgürlük Bildirgesi'nin ilanından sonra ortaya çıkan parlamento kurumu, 18. yüzyılda daha etkin bir siyasal güç hâline gelmiştir. Lordlar ve Avam Kamarası'ndan oluşan İngiliz parlamentosunda daha etkin bir konuma geçen Avam Kamarası, oy hakkı sınırlı da olsa seçim ve temsil ilkesine göre oluşuyordu. 1492'de başlayan göçle Amerika'ya gelenler, 1776'da İngiltere'ye karşı bağımsızlığını kazanınca, aynı yıl dünyanın ilk yazılı anayasasını da yaptılar. Anayasaya göre her eyaletin ayrı seçimli meclisleri, Federe (Birleşik) Devletin de her eyaletin temsilcilerinden oluşan “Temsilciler Meclisi” bulunacaktı. Ayrıca, eyaletlerce seçilmiş üyelerden oluşan “Senato” olacaktı.

Amerikan demokrasisinin kurucuları, rejimin çoğunluk diktasına dönüşeceğinden ciddi endişe duydukları için, federalizmden başka, güçler ayrılığı ilkesi ile yasama üzerinde yargı denetimi ilkesini de uyguladılar. Böylece, çağdaş batı demokrasisinin gelişmesine önemli katkıda bulunmuş oldular. 18. ve 19. yüzyıllarda gerek Avrupa’da gerekse Amerika’da parlamento, temsil, seçim, siyasi parti, siyasal güçler ayrılığı gibi demokrasinin bazı temel kurumları ve ilkeleri ortaya çıkmış ise de oy verme hakkı konusunda sınırlılıklar bulunduğu görülmektedir. Bu sınırlılıklar, oy verme hakkının mülkiyet, vergi mükellefiyeti, yaş, eğitim, cinsiyet gibi esaslara dayanmakta olması idi. Bu durum, bütün gelişmelere rağmen, o zamanki demokrasinin çağdaş demokrasiden ne kadar uzak olduğunu göstermektedir.

Çağdaş bir demokrasi için insanlığın biraz daha mücadele etmesi gerekmiştir. Bu mücadelenin başlamasında, kapitalist toplumun gelişim süreci içerisinde, 19. yüzyılın ortalarında gerçekleştirilen sanayi devrimi ile ortaya çıkan yeni ve kapsamlı ekonomik, toplumsal ve politik yapısal değişim, hayli etkili olmuştur. Ferdietçi ve liberal söylemin öngördüğü “harmonik ve barışçı toplum düzeni” gerçekleşmemiş, aksine sanayi toplumu oldukça gerilimli, çatışmacı bir toplumsal yapıyı gündeme getirmiştir. Bu süreçte emeğini kiraya vererek yaşamlarını sürdürenler, toplumun en büyük ve dinamik kesimi olarak ortaya çıkmıştır. Genel olarak işçi sınıfı denilen bu kesimin de katıldığı mücadele sonucu, oy verme hakkı üzerindeki sınırlılıklar kaldırılarak genel ve eşit oy ilkesi uygulama alanına aktarılabilmiştir. Bundan başka düşünce, düşünceyi ifade etme ve örgütlenme özgürlükleri alanlarında da birtakım kazanımlar elde edilmiştir. Yine bu kapsamda kökü doğal hukuk kuramına uzanan klasik temel hak ve özgürlükler listesine sosyal, ekonomik haklar ve özgürlükler de eklenebilmiştir. Bununla da yetinilmeyerek bazı hakların yaşama geçmesi için, devletin yardımı ve müdahalesi istenmiştir. İşte bu talep, sosyal devlet anlayışını ön plana çıkarmıştır.

Yirminci yüzyıl, gerçek demokrasi anlayışına uygun düşmeyen bazı uygulamaların giderildiği, insan hakları listesinin genişletildiği, herkesin ve grubun serbestçe örgütlenip siyasal yarışa katılabildiği, çoğulcu, çağdaş bir demokrasi yolunda önemli adımların atıldığı bir yüzyıl olmuştur (Özbudun,1990:245).

Çağdaş bir demokrasi için yalnızca kurum ve ilkeler yeterli olmamaktadır. Başka bir deyişle seçim ve temsil ilkesinin işlenmesi, siyasi partilerin varlığı ve yaşaması propaganda sürecinin işlenmesi ve benzeri hususların bulunması yeterli değildir. Bunun yanında toplumun da demokratikleşmiş olması gerekir. Toplumun demokratikleşmesi ise toplumda egemen kültürün, özellikle siyasal kültürün demokratik olması; insana sevgiyi, hoşgörüyü, adaleti, eşitliği esas alan bir anlayış ve davranış biçiminin, evde, sokakta, okulda, işyerinde, kısaca toplumsal yaşamın her ünitesinde yaşanması ve uygulanması demektir. Yirminci yüzyıl, demokrasi yolunda böylesine önemli adımların atıldığı, yaklaşımların sergilendiği bir yüzyıl olsa da temsili demokrasinin bazı sınırlılıklar taşıdığı iddia edilmektedir.

Demokrasinin, insana en çok değer veren, insan hakları ve özgürlüklerini en kapsamlı şekilde tanıyan ve yaşatan bir siyasal rejim olduğunda insanlık birleşmektedir. Bununla beraber, en gelişmişleri de dâhil olmak üzere, bugün demokrasi olarak nitelenebilen siyasal rejimlere bakıldığında ortaya bazı sorunların çıktığı da görülebilmektedir. Bu konuda üzerinde düşünülmesi gereken ilk soru,

Cumhuriyetten Günümüze İnsan Hakları Ve Demokrasi Kavramları Açısından Sosyal Bilgiler Dersi Eğitim Programının İncelenmesi

bireyin siyasal etkinliğinin marjinal düzeye inmiş olup olmamasıdır. Liberal demokrasi, bireyin etkinliğini esas alarak yola çıkmasına rağmen, bugün ulaşılan noktada, modern toplumda bireyin giderek kaybolduğu, marjinalleştiği, türlü ölçütlere bağlı olarak ortaya çıkan toplumsal grupların ön plana çıktığı iddia edilmektedir. Bu konuda ileri sürülen ikinci bir iddia, siyasi iktidarın kullanımıyla ilgilidir. Yani iktidarın önemli kararlar almasında göze görünmeyen gizli güç ilişkilerinin etkin hâle geldiği konusudur. Demokrasilerde vazgeçilmez unsurlardan olan siyasi partiler için de bazı eleştiriler getirilmektedir. Bu eleştirilerden biri, siyasi partilerin, örgüt yapıları nedeniyle oligarşik bir grubun denetimi altına geçebildikleri ve böylece partinin demokratik yapıdan uzaklaştığı şeklindedir.

Bu konuda ileri sürülen bir diğer eleştiri ise insanların ne istediklerini ve ihtiyaçlarının neler olduğunu bilmiş olduklarıdır. Yani, insanların bütün alternatifleri bildikleri, ancak onları bilgilendiren kaynakların objektifliği konusunda ise ciddi endişeler duydukları kaygısıdır.

Günümüzde demokrasiye yöneltilen son bir eleştiri ise yine temsili demokrasi ile ilgilidir. Seçmenlerin rızasını alarak onu temsil edenler, seçmenlerin rızası dışında davrandıklarında seçimlere kadar hiçbir şey yapılamamaktadır. Temsili demokrasinin bu eksikliğini gidermek için demokrasi ile yönetilen bazı ülkelerde seçmenler oy aldığı programa uymayan temsilcileri periyodik seçimler dışında geri çağırma hakkına sahiptir (Özbudun,1990:128).

7.SONUÇ

II. Meşrutiyetten günümüze kadar hazırlanan ve uygulanan müfredat programlarının çoğunda insan hakları ve demokrasi kavramlarına yer verilmiştir. Ancak müfredat programı kavramı son yıllarda artık kullanılmamaktadır. Müfredat yeniden yapılandırmacılık kuramının temel alındığı milli eğitim programlarında dersi oluşturan konu listesi olarak adlandırılmaktadır. Müfredat programı kavramı ilköğretim de yapılandırmacı yaklaşım kullanılmadan önce eğitim programının içerisinde yer alan bir program türü iken öznel bilginin temele alındığı yapılandırmacı yaklaşıma geçildikten sonra müfredat programı kullanılmamıştır.

İnsan hakları ve demokrasi kavramları günümüze kadar içeriksel anlamda değişikliklere uğrayarak gelmiştir. Ülkemizde benimsenen değişikliklerin tamamına yakını ilköğretim ve ilköğretim programlarında yer verilmiştir. Teorik olarak bu kavramların içeriğine ait değişikliklere programlarda yer verilmesine rağmen uygulama bazında eksiklikler oldukça fazla olmuştur. Örneğin 1961 Anayasasının getirmiş olduğu sosyal hakların güvence altına alınması, özgürlüklerin sınırlandırılmasının asgariye indirilmesi vb. maddeler insan hakları ve demokrasi kavramının programlarda yer almasını ve okullarda anlatılışını etkilemiştir. Ancak 1982 Anayasasının içerdiği bazı sosyal hakları ve özgürlükleri sınırlandıran maddeler 1961 Anayasasının hazırladığı program ve bu programın okullar da uygulanış biçimi bu kavramların zeminini sarsmıştır. 1982'den günümüze kadar da anayasal anlamda yapılan birçok değişiklik bu kavramların ilköğretim ve ilköğretim programlarında yer alış şeklini etkilemiştir.

Araştırmaya konu olan tüm müfredat programlarının, geniş bir bakış açısıyla bakıldığında ihtiyaçlara hiçbir zaman tam manasıyla cevap veremediği

görülmektedir. Çünkü her dönemin kendine göre ihtiyaçları ve bir o kadar da değişim arzusu mevcuttur. Bu nedenle şimdiye kadar olduğu gibi şimdiden sonra da yeni programlar oluşturma ihtiyacı mutlaka doğacaktır. Burada asıl hedeflenmesi gereken ise sadece mevcut ihtiyaçlara cevap veren bir program değil, bunun yanında ileriye görebilen, anlık ihtiyaçlara göre kendisini şekillendirebilecek nitelikte esnekliğe sahip, öğrenciyi merkeze alan bir program hazırlamaktır. İnsan hakları ve demokrasi ise bu programın merkezinde bulunmalıdır. Çünkü doğacak olan ihtiyaçlara cevap verebilecek programı hazırlayacak olanlar da yine insanların haklarına saygı duyabilen, yetenekli ve başarılı insanlardan oluşabilir. Bu nedenle bütün programların temelinde yer alması gereken, belki de en önemli konu insan hakları ve demokrasidir.

İnsan hakları ve demokrasi sosyal bilgiler veya vatandaşlık içerisinde yer alan bir konudur. 2004-2005 yılında ilköğretim müfredat değişikliğiyle beraber programlar içerisinde disiplin (ders) ve ara disiplin (konu) kavramları kullanılmaya başlanmıştır. İnsan hakları ve demokrasi konusu bir çok disiplinde yer alabileceğinden dolayı bir ara disiplin niteliği taşır.

İnsan hakları ve demokrasi kavramlarının içeriği, tüm dünyada olduğu gibi ülkemizde de sürekli olarak değişmekte ve kapsamı genişlemektedir. Artık dünyanın neresinde olursanız olun, insan hakları dediğimiz, demokrasi dediğimiz şeyle aynı anlama gelmektedir. Bu nedenle günümüz dünyasında başarılı olabilecek olan bireyleri yetiştirme düşüncesi ancak demokrasiye sarılarak kendisini yetiştirmiş, diğer insanların haklarına saygıyı yitirmeyen bireylerden geçmektedir. Bu sonuca ulaştırabilecek en önemli eğitim ortamı ise ilköğretim ve buralarda uygulanan programlardır. Bu nedenle ilköğretim programlarının ne kadar önemli olduğu hususunda ilgili bilincin ayrıntısına sahip olarak, bu doğrultuda programlar hazırlanmalıdır.

KAYNAKÇA

- ALKAN, Cevat (1998). *Eğitim Teknolojisi*, Yenilenmiş 6. Baskı. Anı Yayıncılık, Ankara.
- ARSLAN, Mehmet (2000). “Cumhuriyet Dönemi İlköğretim Programları ve Belli Başlı Özellikleri.” *Milli Eğitim Dergisi*, Milli Eğitim Bakanlığı, (144), Ankara.
- ÇEÇEN, Anıl (2000). *İnsan Hakları*. Ankara: Savaş Yayınevleri”, *Milli Eğitim Dergisi*, Milli Eğitim Bakanlığı, (144), Ankara.
- ÇELİKKAYA, Hasan (1997). *Eğitime Giriş (Pedagojik Formasyon Amaçlı)*. 1. Baskı, Alfa Basım Yayım Dağıtım, İstanbul.
- DEMİREL, Özcan (1998). *Kuramdan Uygulamaya Eğitimde Program Geliştirme*. Kardeş Kitap ve Yayınevi, Ankara.
- DOĞAN, İsmail (2001). *Modern Toplumda Vatandaşlık Demokrasi ve İnsan Hakları İnsan Haklarının Kültürel Temelleri*. Pegem A Yayıncılık, Ankara.
- ERDEN, Münire (tarihsiz). *Sosyal Bilgiler Öğretimi*. Alkım Yayınevi, İstanbul.

Cumhuriyetten Günümüze İnsan Hakları Ve Demokrasi Kavramları Açısından Sosyal Bilgiler Dersi Eğitim Programının İncelenmesi

- ERGÜN, Mustafa. (1996). *II. Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri (1908 - 1914)*. Ocak Yayınları, Ankara.
- Eleanor K. GREEN. (1965). *Yeni İlkokul Programı Taslağı ve Ünite Çalışmaları*. Üçüncü Baskı. Öğretmeni İşbaşında Yetiştirme Bürosu Yayınları, Ankara.
- İlk Mekteplerin Müfredat Programı* (1340). Maarif Vekâleti İlk Tedrisat Dairesi, Matbaa-i Amire, İstanbul.
- İlk Mekteplerin Müfredat Programı* (1926). Birinci Tab. Milli Matbaa, İstanbul.
- İlk, Orta Tedrisat Mektepleri Müfredat Programı* (1338). Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Umur-ı Maarif Vekâleti, Ankara.
- İlkmektep Müfredat Programı* (1930). Türkiye Cumhuriyeti Maarif Vekâleti, Devlet Matbaası, İstanbul.
- İlkokul Programı* (1939). T.C. Kültür Bakanlığı, Devlet Basımevi, İstanbul.
- İlkokul Programı* (1948). T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, Milli Eğitim Basımevi İstanbul.
- İlkokul Programı* (1969). T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, İkinci Basılış, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.
- İlkokul Programı Taslağı* (1962). MEB İlk Öğretim Genel Müdürlüğü Program Geliştirme Bürosu Yayınları, Ayyıldız Matbaası. Ankara.
- İlkokul Programı* (1937). “Yeni İlkokul Müfredat Programı”. Sayı: 20 -1, 161-197.
- KAPANİ, Münci. (1993). *Kamu Hürriyetleri*. Yetkin Yayınları, Ankara.
- Kültür Bakanlığı Dergisi* (1937). “İlk Öğretim ve Eğitim Meselesi” Sayı: 20 -1, 2-43.
- MEB (1973). *Ortaokul Sosyal Bilgiler, Fen Bilgisi ve Matematik Müfredat Programı*. T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, Milli Eğitim Basımevi, Ankara.
- MEB (1995). *Ortaokul Programı (İlköğretim II. Kademe)*. MEB İlköğretim Genel Müdürlüğü, İkinci Basılış Milli Eğitim Basımevi, Ankara.
- MEB (1972). *Orta Öğretim Programlarındaki Yönelmeler (1924 -1970)*. Talim ve Terbiye Dairesi Yayınları, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.
- MEB (2000). *İlköğretim Okulu Ders Programları (Sosyal Bilgiler Programı 6-7, İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Programı 8, Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi Programı 7 -8)*. T.C. MEB İlköğretim Genel Müdürlüğü Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.
- Mekatib-i İbtidaiyye Ders Müfredatı* (1329a). Bir ve iki derslane ve muallimli mekteplere mahsus, Matbaa -i Amire, İstanbul:
- Mekatib-i İbtidaiyye Ders Müfredatı* (1329b). Altı, beş, dört ve üç derslane ve muallimli mekteplere mahsus, Matbaa -i Amire, İstanbul.

Orta Okul Programı (1949). T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, Milli Eğitim Basımevi, Ankara.

Ortaokul Programı (1938). T.C. Kültür Bakanlığı, Devlet Basımevi, İstanbul.

Ortaokul Programı (1962). T.C. Milli Eğitim Bakanlığı Milli Eğitim Basımevi, Ankara.

ÖZBUDUN, Ergun (1990). *Türk Anayasa Hukuku*. Ankara.

SAYLAN, Gencay (1998). *Demokrasi ve Demokrasi Düşüncesinin Gelişmesi*. Ankara.

SOYSAL, Mümtaz (1979). *Anayasaya Giriş*. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, Ankara.

SOYSAL, Mümtaz (1987). *Anayasanın Anlamı*. Gerçek Yayınevi, İstanbul.

Tebliğler Dergisi (1998). "İlköğretim Okulu Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı." Sayı: 2487, 531-568.

UYGUN, Oktay (1996). *Türkiye'de Demokrasi ve İnsan Hakları*. TODAİE İnsan Hakları Araştırma ve Derleme Merkezi, Ankara.